

Covid-19 Salgını Öncesi ve Sonrası Tüketim ve Atık Davranışları Araştırması Değerlendirme Raporu

NİSAN 2022

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti

1. Covid-19 salgını öncesi ve sonrası tüketim ve atık davranışları araştırması hakkında

1.1 Araştırmanın metodolojisi

1.2 Katılımcı profili

1.3 Çöp sorunu

1.4 Çöp atma davranışı

1.5 Yeniden kullanılabilir ürünler

1.6 Pandemi döneminde çevreye atılan atıklar

1.7 Çöp üretimi

2. “Yeni koronavirüs hastalığı (COVID – 19) ve yol açtığı pandeminin çöp atma alışkanlıklarına etkileri üzerine değerlendirme” makalesi hakkında

2.1 Atık yönetim sistemi açısından değerlendirme

2.2 Davranış bilimi açısından değerlendirme

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye’de 2020 Mart ayından itibaren etkisini gösteren COVID-19 salgını ile birlikte toplumun atık algısı, alışkanlıkları ve davranışlarında değişiklikler olmuştur. Bu değişim hem evsel hem de hijyenik atıkların miktarına ve içeriğine yansımıştır. Ancak, atıkların azaltılması ve geri dönüşüm oranlarının artırılması gibi hedeflere ulaşılabilmesi için pandemi döneminden sonra toplumda değişen bu tüketim ve atık davranışlarının derinlemesine anlaşılması ve bu bilgiler ışığında çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu amaçla, Çöpüne Sahip Çık Vakfı, Aksoy Araştırma’yla birlikte, Akademi Çevre’nin desteğiyle tüketim ve atık davranışları üzerine hem pandemi öncesini hem de pandemi sonrasını kapsayan sorularla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma, toplumda çöp sorunu, çöp atma davranışı, yeniden kullanılabilir ürünler, pandemi döneminde çevreye atılan atıklar ve çöp üretimi başlıkları altında nasıl algı ve davranış değişiklikleri olduğunu incelemeyi amaçlamıştır.

Yaşanılan çevrede çöp sorununun durumu incelendiğinde bir önceki yıla göre çöp sorunu olanların oranında azalma olduğu görülmektedir. Bu azalmada pandemi sürecinde belediyelerin hassasiyetinin de etkisi olduğu söylenebilir. Çöp sorununun ne olduğu sorusunda ise eşit oranlarda vatandaş ve idare kaynaklı sorunlar belirtilmektedir. Bu sonuç hem idare hem de vatandaşın algı ve tutumlarında iyileştirme ihtiyacı olduğunu ima etmektedir.

Genel olarak toplum için en iyisinin ne olduğu ile ilgilenmediğini ve kendisinin ve ailesinin çıkarları söz konusu olduğunda kurallara aldırmayacağını belirten katılımcıların nispeten yüksek oranda çöp sorunu olmadığına dair ifadeleri göze çarpmaktadır. Bununla birlikte pandemi döneminde çevreye atılan atıkların çevreye/doğaya verdiği zarar ile insan sağlığına verdiği zarar karşılaştırıldığında insanların daha çok çevreye/doğaya zarar veriliyor olmasını önemsedikleri görülmektedir. Ancak bunun sebebi sorulduğunda “Doğaya/çevreye zarar vermek demek insanın kendisine ve çocuğuna zarar vermesi demektir.” cevabı karşımıza çıkmaktadır. Bu veriler kişileri bu alanda sorumluluğa yönlendirmek adına yapılacak farkındalık ve iletişim çalışmalarında kullanılacak bulgulardır. Doğaya verilen zararın aslında geleceğimize verilen bir zarar olduğu konusunda farkındalık ve iletişim çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Ancak bu sonuçtan yola çıkarak, kişinin doğaya zararının çarpıcı örneklerle kendisine ve ailesine nasıl zarar

verebileceğini gösterecek bir iletişim/farkındalık çalışması yapılması, çevreye verilen zararın aslında kendi ve yakınlarının sağlığına doğrudan bağlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Çöp atmakla ilgili sorulan sorunun sonuçlarını incelendiğinde çöp atmada yanlış davranış sergileyenlerin doğru çöp atma sorumluluğunu kendilerinde görmedikleri görülmektedir. “Başkaları da atıyor”, “çöp toplamak ve temizlik yapmak belediyenin görevidir” yaklaşımları ile kişiler bu sorumluluğu kendinden uzaklaştırmaktadırlar. Sorumluluktan kaçmanın daha kolay geldiği bu kitleye bilgilendirme veya ceza yöntemleri yerine teşvik yöntemlerinin uygulanmasının daha etkili olacağı söylenebilir.

COVID-19 pandemisi nedeniyle maske kullanımı artık günlük hayatımızın rutin bir parçası haline gelmiştir. Hiç maske kullanmayanların oranı yok denecek kadar az olup, tek kullanımlık maske tercih oranı yeniden kullanılabilir maske oranına göre oldukça yüksektir. Tek kullanımlık maskelerin atılması konusunda davranış biçimlerine bakıldığında sadece %12,7 gibi bir oranda doğru davranış görülmektedir. Verilen seçenekler arasında doğru davranışa çok yakın başka seçenekler de verilmiştir. Doğru davranış olarak düşünülebilecek yakınsayan davranış oranı ise %20'dir. Bu sonuç bu bireylerin doğru davranış sergilemeye yatkın olduğunu ancak yeterli bilgiye ya da motivasyona sahip olmadıklarını göstermektedir. Bu alanda farkındalık/bilgilendirme çalışmalarına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Hane çöpünü atma davranışında pandeminin etkisi incelendiğinde, pandemi öncesine kıyasla hane çöpünü geri dönüşüme atma davranışında cüzi bir azalma, ve çöpü çöp konteynerine atma davranışında da artma gözlemlenmektedir. Buna göre, pandemi sürecinde çöpünü geri dönüşüme atmayı durduran kitlenin bu çöpü çöp konteynerine atmaya başladığı sonucu çıkartılabilir. Ayrıca, dışarıda çöp atarken ve hane çöpünü atarken yanlış davranış sergileyen kişilerin, bu davranışın sebebi olarak çöp kutusu/konteynerin uzakta olmasını belirttikleri görülmektedir. Bu durum belediyelerce yeterli (belki de vatandaşın bahanesi) olarak görülürken vatandaş tarafında da yine yetersizlik (bahane) olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Bu alanda ancak gözle görülür bir konteyner/çöp kutusu artırımı olması halinde gerçek bilgi elde edilebilecektir.

Özetlenecek olursa, bu araştırmada pandemi sürecinde toplumda atık algısının nasıl değiştiği, kişilerin tüketim ve atık yönetimi davranışlarında nasıl değişiklikler olduğuna dair somut veriler ortaya konulmak ve çözüme yönelik temel veri oluşturulması amaçlanmıştır. Araştırma sonuçları ortaya koymaktadır ki toplumda çöp sonunun varlığına dair kanı azalmış ve kişilerin çöplerini hem dışarıdayken hem de evde çöpünü atarken doğru davranış gösterme oranları yükselmiştir. Ancak bu verilerin durumun değil durumla ilgili görüşün yansıması olduğuna da dikkat etmek gerekir. Diğer yandan, pandeminin etkisiyle hem maske atıklarında hem de tek kullanımlık ürün ve ambalaj atıklarında artış olduğu görölmektedir. Kişiler pandemi sürecinde tek kullanımlık maske, ürün ve ambalajlı ürün kullanımının daha güvenli olduğunu düşünmekle beraber, fakat miktarı artan bu atıkların da doğaya/çevreye verdiği zararın da farkındadırlar.

Giriş

Türkiye'deki evsel ve tıbbi atık durumu Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan veriler ışığında incelendiğinde geçen yıllar içerisinde hem pozitif hem de negatif yönlü bazı değişimlerin yaşandığı söylenebilir. Türkiye'deki evsel atık miktarı 1994 yılından 2018 yılına kadar bir artış halindeyken 2020 yılının verileri incelendiğinde, 2018 yılından beri bir artış gerçekleşmediği ve 2018 yılı ile neredeyse aynı kalarak 32 milyon 300 bin ton atık toplandığı görülmüştür.¹ Aynı dönemde depolama tesislerine gönderilen ve bertaraf edilen atık oranında küçük bir yükselme olmuş ve %67,2'den %69,4'e yükselmiştir.² 2018 yılında Çöpüne Sahip Çık Vakfı'nın yapmış olduğu Türkiye atık Algı ve Farkındalık Araştırması'nda toplumun çöp sorunu olduğunu düşünme oranı %64,3 iken, bu iki yıl içerisinde bu algıda düşüş olduğu ve %52,2'e gerilediği görülmüştür.³

¹ Türkiye İstatistik Kurumu 2020 yılı atık istatistiklerinden alınmıştır.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198>

² Türkiye İstatistik Kurumu 2020 yılı atık istatistiklerinden alınmıştır.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198>

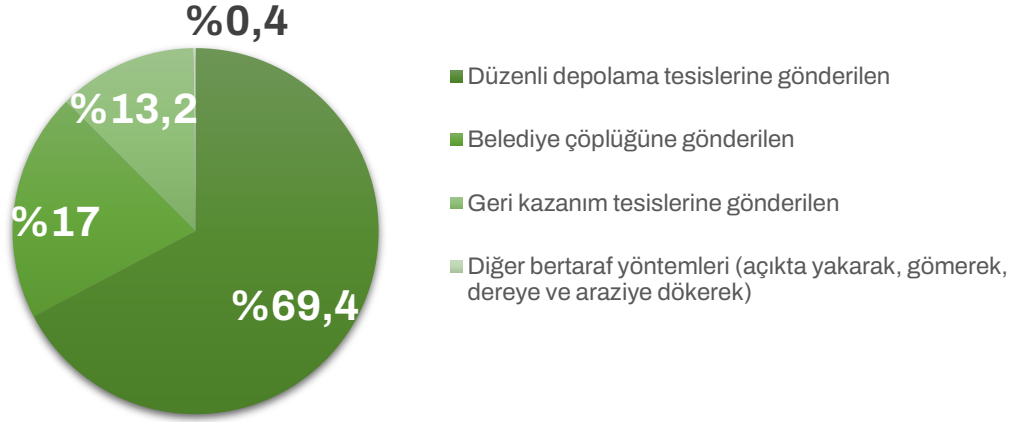
³ Çöpüne Sahip Çık Vakfı'nın Türkiye Atık Algı ve Farkındalık Araştırması Çalıştay Raporu'ndan alınmıştır.

<https://www.copunesahipcik.org/bilgi-merkezi/anket-arastirmalar/turkiye-atik-algı-ve-farkındalik-arastirmasi-calistay-raporu>

Bertaraf ve geri kazanım yöntemine göre toplanan belediye atık miktarının dağılımı 2018

Bertaraf ve geri kazanım yöntemine göre toplanan belediye atık miktarının dağılımı, 2020

Bu süreç içerisinde geri dönüşüme gönderilen atık oranında yalnızca cüzi bir artış olmuş ve 2020 yılında atıkların yalnızca %13,2'si geri kazanım tesislerine gönderilmiştir; geri dönüşüm alanında alınması gereken henüz çok yol vardır.⁴

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu 2020 yılı atık istatistiklerinden alınmıştır.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198>

2018-2020 yılları aralığında, COVID-19'un ortaya çıkmasıyla hijyenik atıkların artışı gibi farklı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 2018-2019 yıllarında 27 bin ton seviyesinde olan tıbbi atık miktarı 2020 yılında 30 bin ton civarına yükselmiştir.⁵ Koronavirüs etkisi ile toplumda sadece maske gibi hijyenik atıklar üzerine olan davranışların değil, hem hijyenik hem de evsel atıkların yönetimine dair davranışlarda farklılıklar olduğu gözlenmiştir.

Bu sebeple, Çöpüne Sahip Çık Vakfı, pandemi öncesi ve sonrasında toplumdaki atık algısının nasıl değiştiği, kişilerin atıklarının yönetiminde nasıl davranış değişikliklerine gittiklerini anlamak adına Türkiye temsili bir katılımcı grubuyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Toplumda doğru atık yönetimi, atıkların azaltılması, ayrıştırma ve geri dönüşüm davranışları alanında iyileştirmeler yapılabilmesi için bu araştırma sonuçlarının temel oluşturması hedeflenmiştir.

1. Covid-19 salgını öncesi ve sonrası tüketim ve atık davranışları araştırması hakkında

1.1 Araştırmanın metodolojisi

COVID-19 öncesi ve sonrası tüketim ve atık davranışları araştırması, Çöpüne Sahip Çık Vakfı tarafından, Aksoy Araştırma iş birliğinde 23 Ekim – 13 Kasım 2020 tarihleri arasında online olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma Türkiye temsili il, cinsiyet, yaş, sosyoekonomik statü ve NUTS1 bölge dağılımı gözetilerek toplam 1067 kişinin katılımıyla tamamlanmıştır. Ortalama görüşme süresi 9,2 dakika olan araştırma %95 güven aralığında %3 hata payı ile gerçekleştirilmiştir.

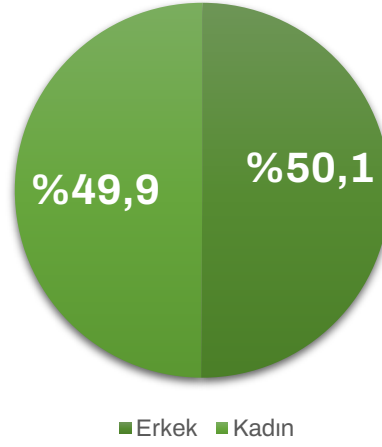
⁵ CNN Türk web sitesinin 05.08.2021 tarihli haberinden alınmıştır.

<https://www.cnnturk.com/turkiye/pandemide-tibbi-atik-miktarinda-rekor-artis-gunde-130-tona-cikti>

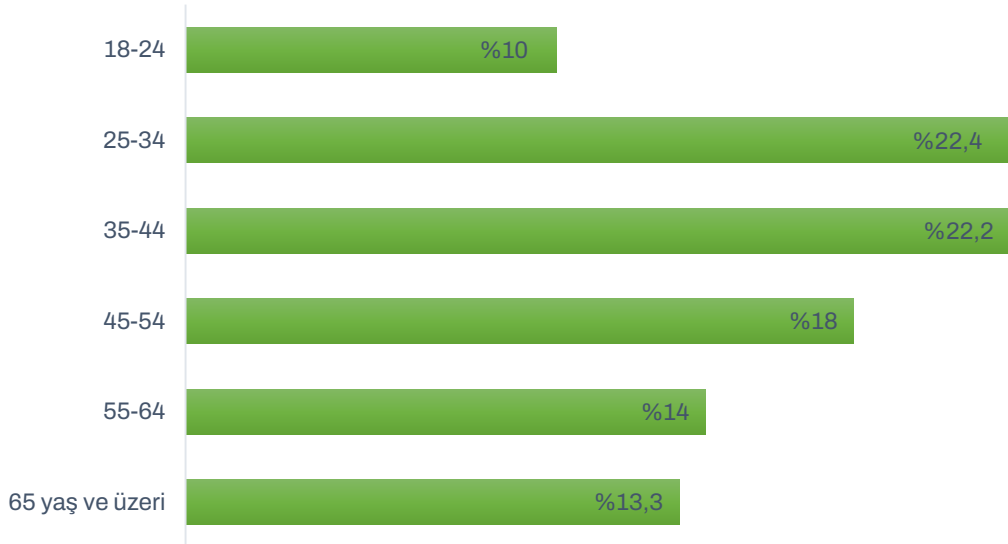
1.2 Katılımcı profili

Araştırmanın katılımcı profili Türkiye temsili göz önünde bulundurularak genel demografik profile uyumlu olacak şekilde tasarlanmıştır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde %13,3'ünün lise öncesi eğitimlerini tamamladığı, %49,6'nın lise ya da 2 yıllık yüksek okul mezunu olduğu, %35,3'ünün de lisans ya da lisansüstü eğitim mezunu olduğu görülmektedir.

Cinsiyet

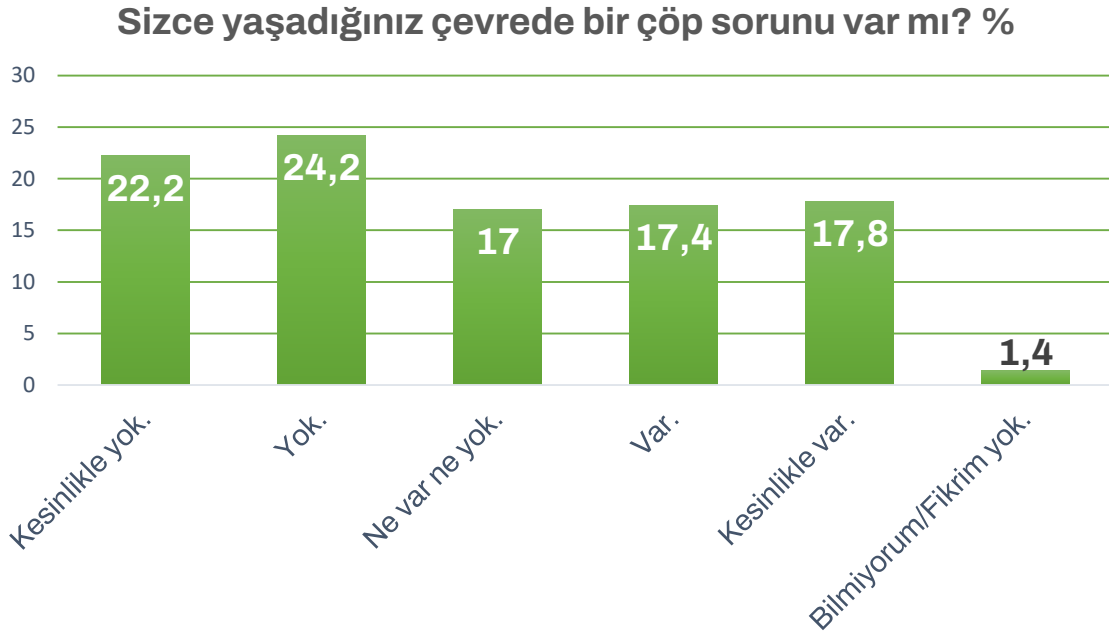
Yaş

1.3 Çöp sorunu

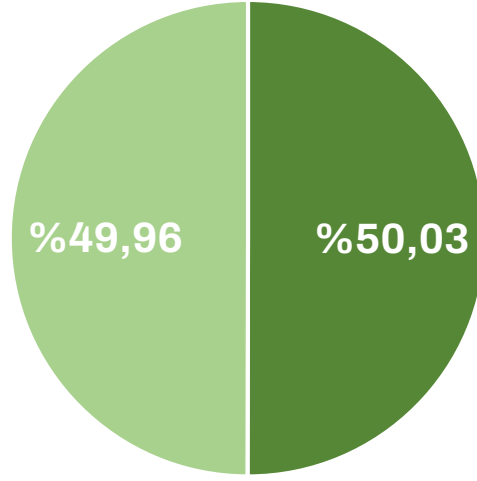
“Sizce yaşadığınız çevrede bir çöp sorunu var mı?” sorusunun yanıtına bakıldığında, 2019 yılında toplumun %64,3’ü çöp sorunu olduğunu düşünürken⁶, bu oran 2020 yılında % 52,2’ye düşmüştür. Bahsedilen çöp sorunun kaynağının %50,03 oranında vatandaş kaynaklı olduğu ve %49,96 oranında idare kaynaklı olduğu belirtilmiştir (Toplam oranın %100’ü geçmesinin sebebi katılımcıların birden fazla yanıt verebilmesidir). Bu oran, vatandaş ve idarenin çöp sorununda eşit oranlarda sorumluluğunu olduğunun düşünülmesi yönüyle 2019 yılına paralellik göstermektedir.

Katılımcıların kendileri ile ilgili verdikleri bazı cevaplarla çöp sorunu olup olmadığına dair cevapları arasında ilişkiler görülmektedir. “Genel olarak toplum için en iyisinin ne olduğuyla ilgilenmem” ve “Kendimin ve ailemin çıkarları söz konusu olduğunda kurallara aldırmmam.” ifadelerine katılım ile çöp sorunu olmadığını düşünmek arasında pozitif bir orantı gözlenmiştir. Yani birey toplum içi en iyisinin ne olduğuyla ilgilenmiyorsa ya da kendinin ve ailesinin çıkarları söz konusu olduğunda kurallara aldırmadığını belirtiyorsa çöp sorununun olmadığını düşünme oranı daha yüksek olmaktadır.

⁶ Çöpüne Sahip Çık Vakfı'nın Türkiye Atık Algı ve Farkındalık Araştırması Çalıştay Raporu'ndan alınmıştır. <https://www.copunesahipcik.org/bilgi-merkezi/anket-arastirmalar/turkiye-atik-algı-ve-farkındalık-arastirmasi-calistay-raporu>

Çöp sorununun kaynağı

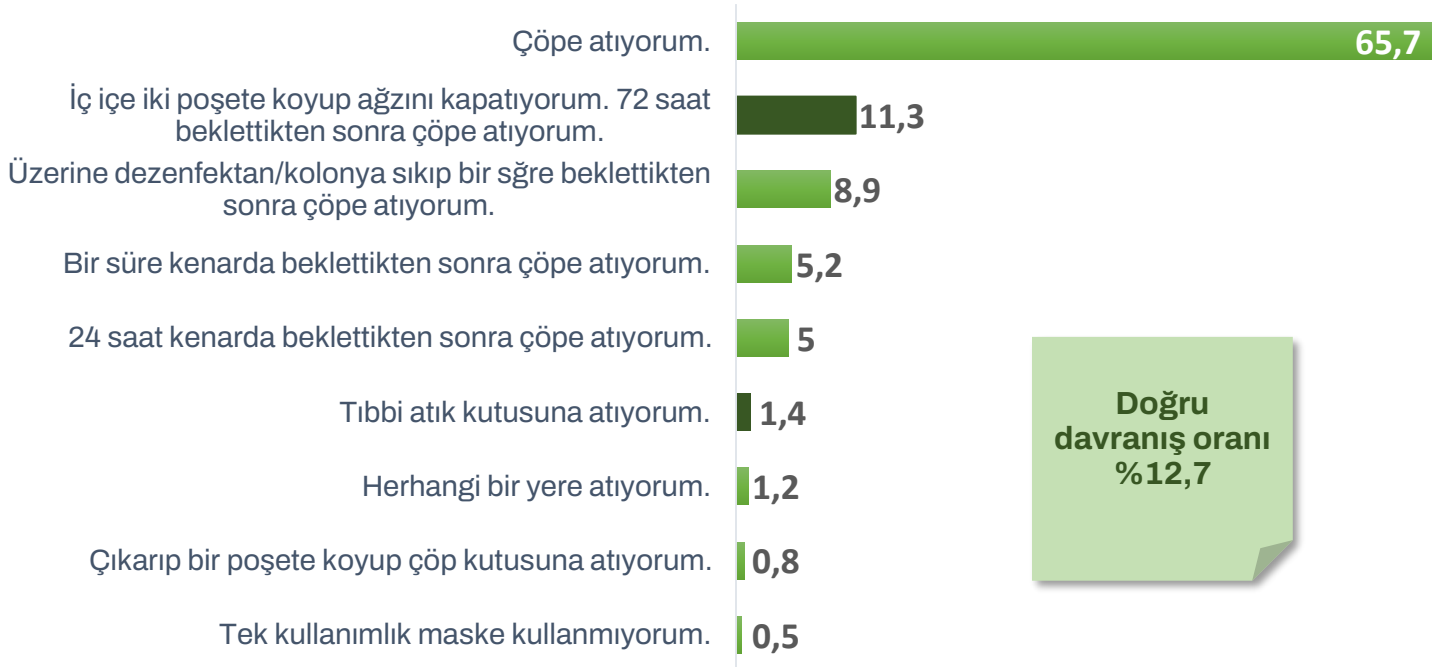
- Vatandaş kaynaklı sorunlar
- İdare kaynaklı sorunlar

1.4 Çöp atma davranışı

“Elinizdeki çöpleri atmak için çok yakınınızda bir çöp konteynerinin olmadığını düşünün. Çöplerinizi ne yaparsınız?” sorununa 2019 yılında katılımcıların %70,9’u çöp kutusu bulana kadar elinde taşıyıp, çöp kutusu bulunan noktada kutuya attığı cevabını verirken, 2020 yılında bu oranın %87,7’ye yükseldiği görülmektedir. Geçen sürede çöpüne sahip çıkma ve çöpü doğru yere atma bilicinin arttığı yorumu yapılabilir. Yakınlarda bir çöp konteynerinin olmadığı varsayımıyla elindeki çöpü yere atan %12,8’lik kesimin büyük çoğunluğunun yakında çöp kutusu yoksa yapabilecekleri başka bir şey olmadığı, toplumdaki herkesin çöpü sokağa bıraktığı ya da temizlik işi belediyenin sorumluluğunda olduğu için çöpü yere atmanın hakları olduğu gibi sebeplerle çöplerinin sorumluluğunu almaktan kaçındıkları gözlemlenmektedir.

Katılımcıların maske kullanımı ve maskeyi çöpe atma davranışları incelendiğinde hiç maske kullanmayan katılımcı oranı sıfıra yakın çıkmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu günde 1-2 adet tek kullanımlık maske kullanmaktadırlar. Kullanılan bu maskelerin çöpe atılması davranışı incelendiğinde, doğru davranışlar olan iç içe iki poşete koyup ağzını kapatma ve 72 saat beklettikten sonra çöpe atma ya da atık maske kutusuna atma davranışı katılımcıların yalnızca %12,7'sinde gözlenmiştir. %65,7 gibi büyük bir çoğunluk maskelerini doğrudan çöpe atmaktadır. Kendileri ile ilgili sorulara “Zor görünen bir işe başlamaktan çekinmem.”, “Toplumsal kuralların her koşula uygulanması gerektiğine inanıyorum.”, “Olası sonuçları düşünerek hareket ederim.” şeklinde cevaplar veren katılımcıların bile büyük çoğunluğunun maske atma davranışının yanlış olduğu görülmektedir. Ancak %20'lik bir kesim doğru davranışlara çok yakın davranışlar da sergilemektedir. Bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları ile doğru davranış oranının artması mümkündür.

Maske ve eldiveninizi çıkardığınızda nasıl çöpe atıyorsunuz? %

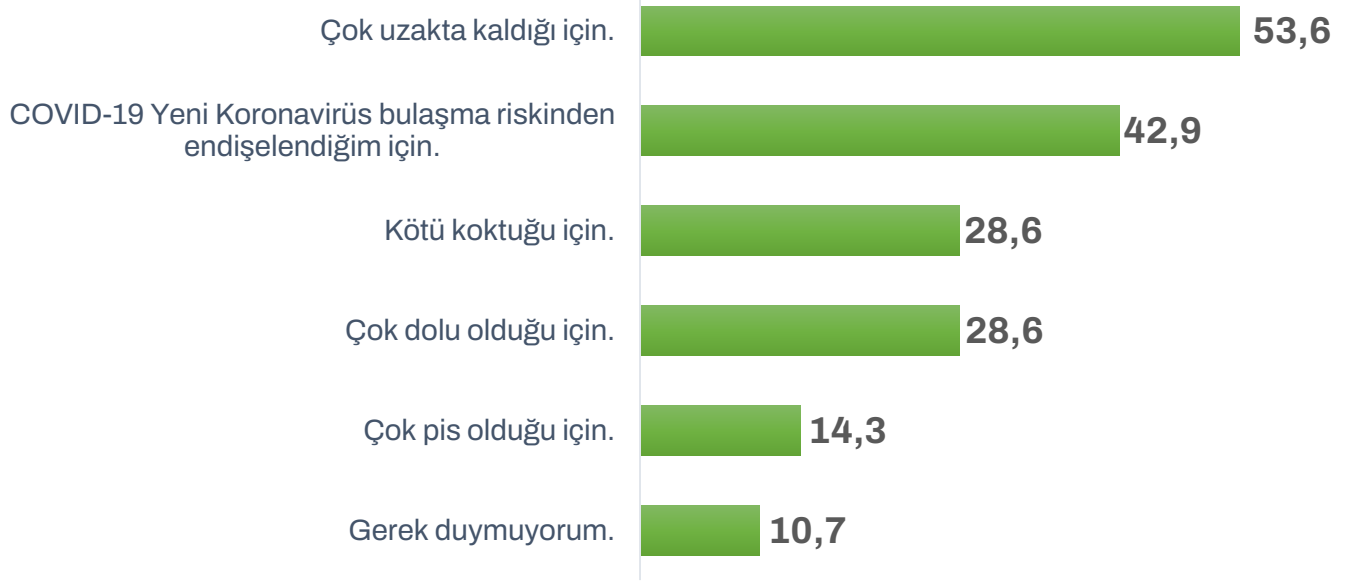
Evden çıkan günlük çöpü atma davranışı incelendiğinde çöpünü çöp konteynerine atan kişi oranı hem pandemi öncesi hem de sonrasında %78 - %79 ile yüksektir. Bir diğer doğru davranış olan geri dönüşüm için ayırma ve geri dönüşüm kutusuna atma davranışı oranı pandemi öncesine kıyasla cüzi bir azalma göstererek %12,5 olmuştur. Bu azalmanın çöp

konteynerine atma davranışının artışıyla ilişkili olduğu, yani geri dönüşüm yapanların cüzi bir kısmının çöplerini çöp konteynerine atmaya başlamış olması ihtimali düşünülebilir. Geri dönüşüm yapmayan ya da çöp konteynerini kullanmayan kesimin %77,1 gibi büyük bir oranının konteynerlerin dolu oluşu ya da uzakta oluşu gibi sebepleri ileri sürdükleri görülmektedir. Benzer şekilde, hem pandemi öncesi hem de sonrasında dışarıdayken çöp atma davranışında da katılımcıların büyük bir oranı çöplerini çöp kutusuna attığını belirtmekte, çöpe atmayanlar da konteynerin erişilebilirliği ile ilgili sebepler sunmaktadırlar. Pandemi öncesinden farklı olarak, konteynere atmamanın ikinci sebebi COVID-19 Yeni Koronavirüs bulaşması riskinden endişe edilmesidir.

Çöplerinizi neden çöp konteynerine atmıyorsunuz? %

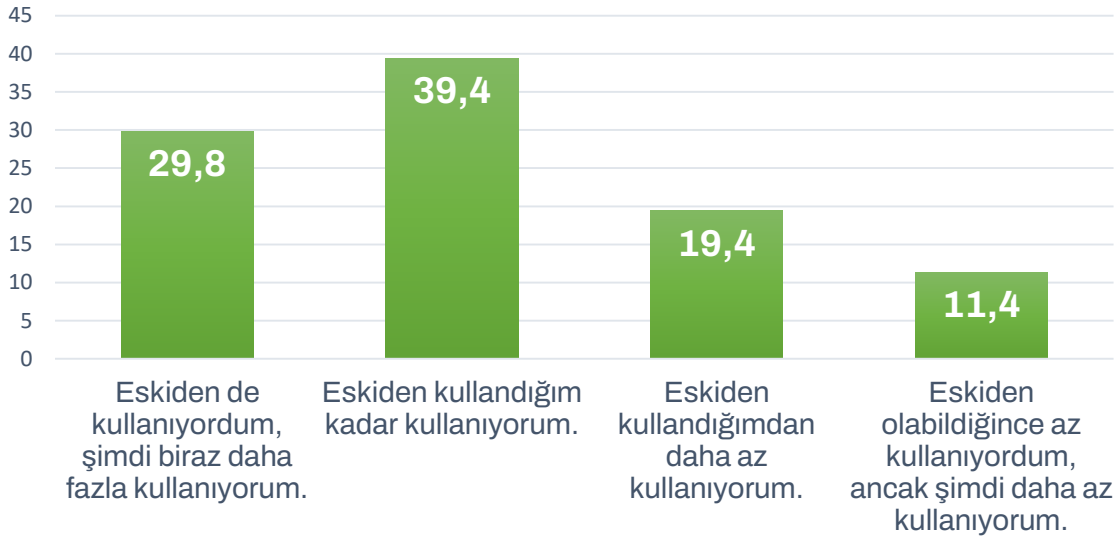
Dışarıdayken çöplerinizi neden çöp konteynerine/kutusuna atmıyorsunuz? %

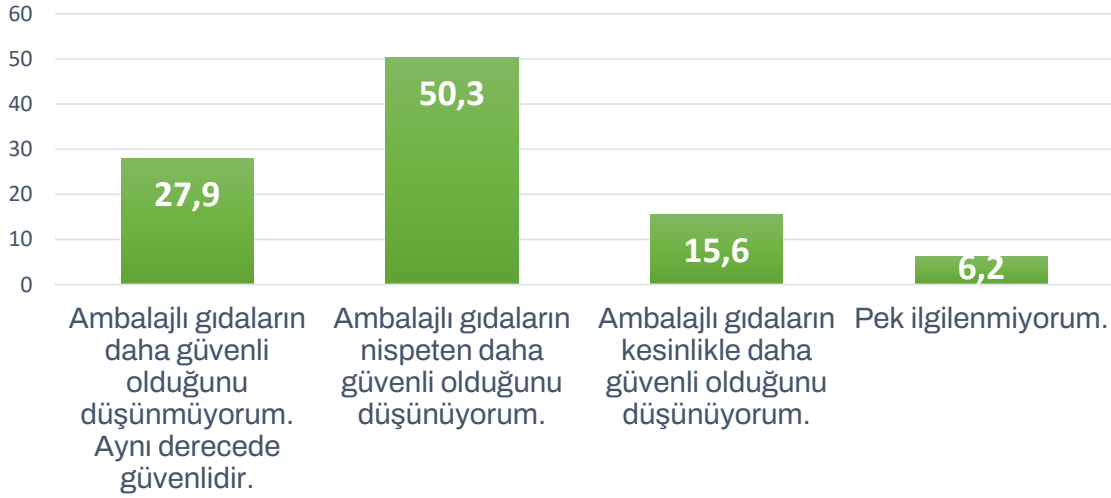
1.5 Yeniden kullanılabilir ürünler

Katılımcıların yeniden kullanım davranışları ve ambalajlı ürün tercihleri incelendiğinde, katılımcıların %20,6'sının ürünleri yeniden kullanım davranışları pandemi döneminde azalmış ve %29,8'inin ambalajlı ürün kullanımı artmıştır. Bu artışın sebebi pandemi döneminde ambalajlı gıdanın daha güvenli olduğuna inanılması olabilir, çünkü katılımcıların %65,9'u ambalajlı gıdanın daha güvenli olduğunu da düşündüklerini belirtmiştir. Bu sonuca paralel şekilde katılımcıların %76,3 gibi büyük bir çoğunluğu dışarda yerken yıkanıp tekrar kullanılan ürünler yerine, tek kullanımlık ürünleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple pandemi döneminde tek kullanımlık ürün ve ambalaj atıklarının anlamlı ölçüde arttığı söylenebilir. Diğer taraftan tek kullanımlık ürünlerin atıklarının artışına engel olabilecek matara, termos, çatal-bıçak taşıma davranışında da bir artış gözlenmiştir; %11,3'lük bir oran pandemi öncesinde de bu ürünleri taşıyıp bu dönemde de aynı oranda taşımaya devam ettiğini, %32,7'lik bir oran en az birini taşımaya başladığını belirtmiştir.

Ambalajlı gıda tercihleriniz pandemi döneminde ne yönde değişti? %

Ambalajlı gıdanın güvenilirliği hakkında aşağıdakilerden hangisi sizin görüşünüze daha yakındır? %

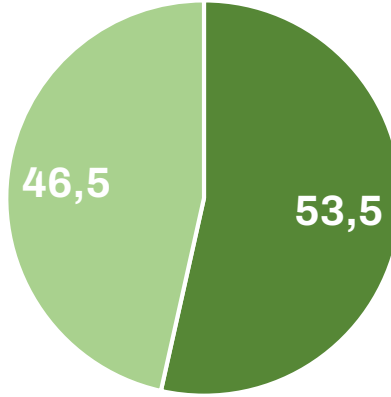

1.6 Pandemi döneminde çevreye atılan atıklar

Katılımcıların pandemi döneminde çevreye atılan atıkların hem doğaya/çevreye hem de insan sağlığına verdiği zararın farkında oldukları görülmektedir. Atıkların doğaya verdiği zararın önemi sorulduğunda katılımcıların %72,4'ü, atıkların insan sağlığına verdiği zararın önemi sorununa da %71,6'sı "Çok önemli" cevabını vermiştir. Çok önemli cevabının oranı

kadın ve erkekler için neredeyse aynı olmakla beraber, hem sosyoekonomik statü hem de eğitim seviyesi arttıkça “Çok önemli” cevabını verenlerin oranı da artmaktadır. Katılımcılara pandemi döneminde çevreye atılan atıkların doğaya/çevreye zararının mı insan sağlığına zararının mı daha önemli olduğunu sorulduğunda %53,5’ü doğaya verdiği zararın daha önemli olduğu cevabını vermiştir, ancak bunun büyük oranda sebebi de katılımcıların doğaya zarar vermenin insanın kendisine ve çocuğuna zarar vermek olduğunu düşünmesidir, çünkü kişilere neden doğaya/çevreye verdiği zararın daha önemli olduğunu düşündükleri sorulduğunda, katılımcıların %58,8’i doğaya/çevreye zarar vermenin insanın kendisine ve çocuğuna zarar vermek anlamına geldiğini düşündüklerini belirtmişlerdir.

Pandemi döneminde çevreye atılan atıkları düşündüğünüzde aşağıdakilerden hangisi sizin için daha fazla önem arz etmektedir? %

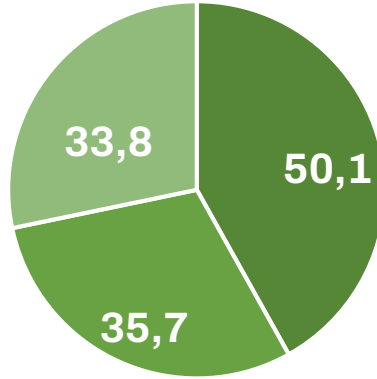
■ Doğaya/çevreye verdiği zarar ■ İnsan sağlığına verdiği zarar

1.7 Çöp üretimi

Pandemi döneminde bireysel çöp üretiminin %85,7 arttığı gözlenmiştir. Katılımcılar poşet ve ambalaj atıklarını önceden yaptıkları gibi yeniden kullanmak yerine hemen atmalarının ve kargoyla gelen siparişlerinin bu artışa sebep olduğunu belirtmişlerdir. Çöp miktarındaki bu artışı kişisel çöp üretimlerinin yanı sıra mahallelerinde/kentlerinde de gözlemleyen katılımcı oranı %50,7’dir. Katılımcıların %74’ü çöp üretimindeki bu artışın sebep olduğu en büyük sonucun denizlerin, çevrenin daha fazla kirlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Buna ek

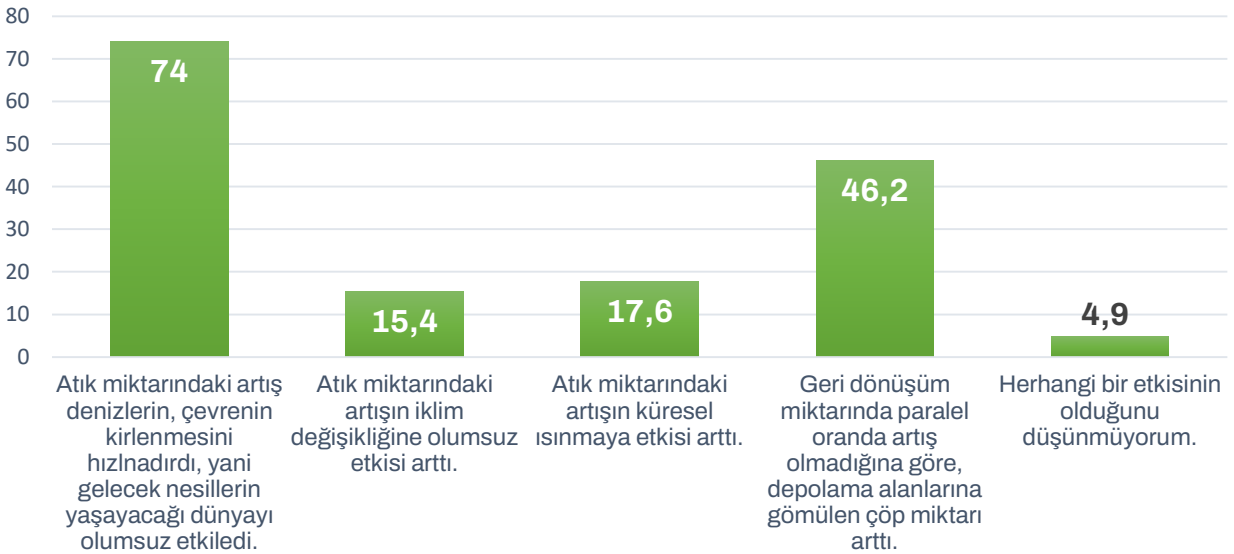
olarak %46'sı depolama alanlarına gömülen çöp miktarının artışını da önemli bir sonuç olarak gördüğünü söylemiştir.

Pandemi döneminde kişisel çöp üretiminizin arttığını düşünüyor musunuz? %

- Evet, eskiden poşetleri ve kimi ambalaj atıklarını yeniden kullanırken şimdi hemen çöpe atmayı tercih ediyorum.
- Evet, eve kargoyla verdiğimiz siparişler arttı.
- Hayır, çöp üretimim aynı seviyede kaldı.

Çöp miktarındaki bu artışın aşağıdakilerden hangilerine sebep olduğunu düşünüyorsunuz? %

2. “Yeni Koronavirüs hastalığı (COVID – 19) ve yol açtığı pandeminin çöp atma alışkanlıklarına etkileri üzerine değerlendirme” makalesi hakkında

Çöpüne Sahip Çık Vakfı'nın, Türkiye’de toplumun çöp ve geri dönüşüm konusundaki algısı ve alışkanlıklarının pandemi sürecinden nasıl etkilendiğini ortaya koymayı amaçlayan COVID-19 Salgını Öncesi ve Sonrası Tüketim ve Atık Davranışları Araştırması'na dayanarak Dr. Ensari Cicereli, Ceyda Kalıpçioğlu, Zeynep Erdoğan, Prof. Dr. Nilgün Cılız ve Prof. Dr. Zuhâl Baltaş tarafından araştırma sonuçlarının yorumlandığı ve çözüm önerilerinin sunulduğu bir makale hazırlanmıştır. Bu makalede araştırma sonuçları atık yönetim sistemi açısından ve davranış bilimi açısından olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir.

2.1 Atık yönetim sistemi açısından değerlendirme

COVID-19 pandemisi birçok sektörü etkilediği gibi atık sektörünü de birçok yönden etkilemiştir. Bu süreç katı atık yönetiminde çalışan işçilerin sağlık açısından güvenliğinin risk altında olması, endüstriyel atıkların azalması ve tıbbi atıkların artması gibi farklı sektörlerden kaynaklanan atık miktarının değişiklik göstermesi, bazı ülkelerin artış gösteren atıkların yönetimi için yeterli kapasiteye sahip olmaması, normalde geri dönüşebilecek atıkların geri dönüştürülmemesi, artış gösteren belediye atıklarının belediyeler üzerinde ekonomik ve fiziksel olarak yük oluşturması konusunda olumsuz etkiler doğurmuştur. Bazı ülkeler, virüse maruz kalan kişi sayısını azaltmak ve çalışanları korumak için geri dönüşüm uygulamalarını azaltmıştır ya da sınırlamıştır. Ayrıca, Türkiye’de de uygulanan maske kullanma zorunluluğu, ya da her gün çok sayıda kullanılan test kitleri gibi sağlık hizmeti ürünlerinin tüketiminin artması hijyenik ve tıbbi atıkların miktarının artmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, virüs taşıma riski olan atıkların düzenli bir şekilde yönetimi ihtiyacı kaçınılmazdır.

Pandemi nedeniyle tek kullanımlı kişisel koruma ürünlerinin tüketiminin artması olumsuz çevresel etkiler de doğurmaktadır. Kişisel koruma ürünleri atıklarının (hijyenik atıkların) düzenli yönetilmemesi, karasal ve sucul ekosistemlere zarar vermektedir Salgın süresince dünya çapında tüketilen tek kullanımlık maske miktarı günde yaklaşık 3,4 milyar, tek kullanımlık eldivenler, el temizleyicileri, temizlik malzemeleri, ambalajlı ürünler için

üretilen plastik miktarı günde 1,6 milyon ton olarak tahmin edilmektedir.⁷ WWF'nin raporuna göre salgın nedeniyle aylık 10 milyonun üzerinde maske doğaya bırakılabilmekte ve bu da yaklaşık olarak 30-40.000 kg maskenin ekolojik sağlığa ve çevreye zarar vermesi anlamına gelmektedir.⁸

Pandemi sürecinde sağlık hizmeti veren kuruluşlarda ve dışarıda oluşan tıbbi/hijyenik atıkların yönetilmesi konusunda T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından 07.04.2020 tarihinde "Tek Kullanımlık Maske, Eldiven Gibi Kişisel Hijyen Malzeme Atıklarının Yönetiminde COVID-19 Tedbirleri" konulu genelge yayınlanmıştır. Bu genelgede kişisel hijyen atıklarının yönetimi için dikkat edilmesi gereken hususlar yer almaktadır. Ancak genelgedeki gerekliliklerin uygulanması ile ilgili herhangi bir denetleme faaliyeti ve farkındalık artırmaya yönelik bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Farklı ülkeler sağlık hizmeti ve kişisel koruma ürünleri atıklarını düzgün bir şekilde yönetmek için etkili güvenlik ve hijyen önlemlerini içeren stratejiler geliştirmektedirler. Sağlık hizmeti ve kişisel koruma ürünleri atıklarının dezenfekte edilmesi ve arıtılması atık yönetiminin herkes için daha sağlıklı yönetilmesini sağlayacak adımlar olabilir. Sağlık hizmeti atıklarının düzgün bir şekilde yönetilmesi, atıkların geri dönüştürülmesi ya da geri kazanımına yardımcı olarak ülke ekonomisine de katkı sağlayabilir.

2.2 Davranış bilimi açısından değerlendirme

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın maske ve eldiven atıklarının yönetimi amacıyla yayınladığı genelge bilgi niteliği olarak tatminkâr olsa da insan alışkanlıkları düşünüldüğünde, önceki alışkanlıkların değiştirilmesi açısından uygulama şansı yeterli değildir. Bu sebeple doğru davranışların arttırılması için farklı çalışmalar yapılmalıdır.

Çöpüne Sahip Çık Vakfı tarafından gerçekleştirilmiş olan araştırmanın soru dizisinin bir bölümü egoist ve biyosferik değerlere dayanan tutumlar (ego-eko merkezlilik), bir kısmı kurallara uyum-tedbirlilik olma ve risk algısıyla ilgili kişilik özelliklerine odaklı olarak

⁷ Benson, N. U., Bassegy, D. E., & Palanisami, T. (2021). COVID pollution: impact of COVID-19 pandemic on global plastic waste footprint. *Heliyon*, 7(2), e06343. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06343>

⁸ WWF. (Kasım 2020) "Rethinking and optimising plastic waste management under COVID-19 pandemic: Policy solutions based on redesign and reduction of single-use plastics and personal protective equipment" *Science of The Total Environment*, Vol. 74210, 140565

hazırlanarak uygulanmıştır. Çevresel davranışla ilgili birçok araştırma değerlerin davranışları doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple, ekolojik (biyosferik) değerleri öne çıkaracak uygulamalar yapmak, kişilerin çevreyi daha çok gözeten davranışlar göstermelerini sağlamak açısından faydalı olabilir. Bu değerlere dikkati yönlendirmek, değerlerin göze çarpmalarını sağlamak, kişilerin sahip olduğu değerler içinden onları önceliklendirmelerini sağlamak etkili olacaktır.

“Genel olarak toplum için en iyisinin ne olduğuyula ilgilenmem” ve “Kendimin ve ailemin çıkarları söz konusu olduğunda kurallara aldırmmam” soruları bencillik (ego merkezi) ve biyosferik eğilimleri (eko merkezi) ölçümlenmiştir. Burada belirtilen sorularla ilgili olarak bencillik tarafında olduğunu söylemekten kaçınmayan %20’lik bir kitle bulunmuş olup bencillik konusu tutum değişikliğinin sağlanması açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü egoistik değerler, çevresel değerler ve çevreye yönelik olumlu eğilimlerle olumsuz yönde ilişkili; biyosferik değerler ise çevreci eğilimlerle olumlu yönde ilişkilidir. Buna yönelik olarak sıfır atık ve çevre açısından motive edici 1. sistem mesajları tasarlanabilir.⁹ Nobel ödüllü davranış bilimci Daniel Kahneman insanın karar alma mekanizmalarını tanımladığı Hızlı ve Yavaş Düşünme kitabında iki düşünme biçiminden bahsetmektedir. Daniel Kahneman bu biçimleri sezgisel, genelde hızlı ve duygusal olan birinci sistem, daha kontrollü ve mantıksal olan ikinci sistem düşünme olarak belirtmektedir. Özellikle çevre ile ilgili birçok olumsuz davranış birinci sistem düşünme sonrası verilen kararlarla ortaya çıkmaktadır. Birinci sisteme hitap eden düzenleyici mesajların tasarlanması ve bu mesajlarla hatırlamanın artırılması hedeflenebilir. Alçakgönüllülüğü değerli kılacak ve teşvik edecek mesajlar veya tetikleyiciler bencilliğin ve ego merkezliliğin tersini hedeflemektedir. Buradaki mesaj veya tasarımlarla çapalama yapılarak uygun olmayan ancak alışkanlık haline gelmiş davranışının değiştirilmesi yönünde müdahalede bulunulabilir. Ego merkezli bireylerin çevresel duyarlılığının artırılması açısından sahip olduğumuz çevrenin sağlıklı ve temiz olmasının bireye sağlayabileceği menfaatler, çevrenin değeri ve kişiye yönelik özellikle sağlık açısından faydaları sıralanabilir. Çevreyi kirletmemenin aynı zamanda bireyler yönünden de önemli bir kazanç sağlayacağı anlatılabilir.

“Toplumsal kuralların her koşulda uygulanması gerektiğine inanırım” ve “Olası sonuçları düşünerek hareket ederim” sorularına verilen cevaplar bireysel olarak çevre ile

⁹ 1. Sistem: Beyin kararlarını ya 1. sistem (hisseden beyin) veya 2. sistem (düşünen beyin) üzerinden verir. Birinci sistem, derinlemesine ve etraflıca düşünmeden, duygusal ve hızlı karar verme sürecini ifade eder.

ilgili tanımlayıcı normların ve kuralların daha görünür hale getirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Kural olmadığında ya da bu kurallar hatırlanmadığında bireylerin büyük çoğunluğu kişisel olarak kolay ancak atık yönetimi prensipleri açısından yanlış davranışa yönelebilir. Yeni sosyal normların oluşmasında tanımlayıcı içerik ve tasarımlar kadar zorunluluk ve yaptırımlar da gerekir. Bu nedenle caydırıcıların güçlendirilmesi zorunludur.

Sosyal normlar toplum içerisinde hangi davranışların değer gördüğünü hangilerinin ise çoğunluk tarafından eleştirildiğini ya da kabul görmediğini anlatır. Kurallara uyan kişi genelde sosyal olarak kabul görür ve bu bir ödüllendirilme durumudur. Sosyal normları ihlal etmek ise genelde bir takım yaptırımlarla eşleştirilir. Bu yaptırımların en önemlileri sosyal ayıplanma ya da sosyal kabul görmemedir. Bu bağlamda çevresel olarak zararlı davranışların ayıplanması ve bu tür davranışı sergileyenlerin sosyal norma uymadıklarını net olarak bilmesi elzemdir. Bu bakımdan çevreci davranışların görünür şekilde toplumsal kural olduğunun öne çıkarılması gerekmektedir. Sosyal normlar, o toplumda yaşayan insanların daha çok gözüne çarparsa-ki bu bir takım müdahalelerle oldukça mümkündür- sosyal normu uygulayan insanlar sayıca fazlaysa, ve kişinin referans aldığı grup üyelerinin davranışları sosyal normu doğruluyorsa bu norm bireysel davranış üzerinde önemli etkiye sahiptir. Diğer yandan çevreci olmayan davranışların sosyal kabul görmeme ile daha çok ilişkilendirilmesi de bireysel davranış üzerinde sosyal etkinin olumlu şekilde artmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda olası yaptırımların iyi planlanması uygulanması ve duyurulması gerekmektedir.

Çevresel risk hesaplarının yapılması tek tek bireylerden beklenmesi gereken bir konu değildir. Çevresel risklerin büyüklüğü ve yanlış davranışların buna nasıl hizmet ettiği çarpıcı şekilde vurgulanmalıdır. Sıradan davranış sonuçlarının somutlaşması ve kişisel yaşamına dokunacak biçimde tanımlanması gerekir. Bu yüzden toplumun algısında yer edecek biçimde 1. sistem uyarılmalıdır.

Bireyin çevresel olarak yaşadığı risklerin öncelikle farkına varması önemli bir konudur. Çevresel riskin tanımlanması ve bunun ortaya konulması ve bireylerin de bu durumu ciddiye alması gerekmektedir. Ancak bu o kadar kolay değildir. Çevreye zararlı bir davranış ortaya konulurken insanlar genelde kendi rahatlıklarını ve kazançlarını düşünmektedir. Diğer yandan bazı tutumların ortaya koyduğu düşünce hataları da ister istemez kişileri vurdumduymazlığa itebilir. Bu düşünme hatalarından en yaygın olanlarından biri gerçekçi olmayan iyimserliktir. Yani bir kişinin genel olarak diğerlerinin davranışını düşünmeden maskesini yere atması olumsuz bir şey olmayacağı düşüncesiyle

de bağlantılı olabilir. Gerçekçi olmayan iyimserlik ilgili konularda özel tedbirler alınmadıkça tehlikeli sonuçların ortaya çıkmasının nedeni olabilir. Dolayısıyla sorgulama ve hesaplama sistematikliğini kazandırmak kadar değerli ve basit seçenekler devreye sokulabilir. Örneğin “zarar” kavramını kişilerin hayatlarına yakınlaştıracak örneklerin ve hikâyelerin ortaya konması mümkündür. Bir davranışın çevreye zararlı olduğunu söylemekle yetinmeyip bununla ilgili mesajı nasıl ve ne derecede zarar verdiğini hissettirmek kişinin bu konuda harekete geçmesine etki edecektir.

“Zor görünen bir işe başlamaktan çekinmem” ifadesine katılımcıların %73’ü katılmıştır. Bu kabulde katılımcılar zor görünse de davranış değişikliğine açık olduklarını belirtmişlerdir. Alışkanlıkları ve otomatik davranışları değiştirmek sistematik müdahaleler gerektirdiği zorlayıcı olduğu halde buradaki isteklilik önemlidir. Ufak davranış örnekleriyle başlamak ve bu davranış örneklerini bir zincire çevirmek kişilerin yeni bir işe başlamasını teşvik edecektir. Davranış modellemeleri doğru davranış biçimlerini geliştirmek ve yerleştirmek için yararlı olacaktır. Yeni alışkanlık oluşmasında modelleme etkin bir yoldur. Burada ödül ve ceza uygulamalarının hayata geçirilmesi, bu yapılırken de amacın “Zaten üzerine düşeni yaptığı için sürekli ödül beklentisi içinde olan şımarık çocuklar” yaratmak yerine ödülle dürtülen ve büyük oranda alışkanlığı sonrasında da koruyan bir kitle oluşturmak olması gerekmektedir.

Özet olarak, çevre yönetimi politikaları ve sistemleri geliştirilirken insan davranışlarının işleyiş kuralları ciddiyetle ve sistematik biçimde ele alınmalıdır. Genel olarak üzerinde çalışılabilecek konuların ego merkezden eko merkeze yönelme, diğerkâmlığı pekiştirme, riskin doğru algılanmasının ve tedbirliliğin artırılması, sosyal ortamlarda kurallardan uzaklaşma davranışlarına dikkat çekilmeli, var olan kuralların bireyler için daha bilinir hale getirilmesi ve çevreyle ilgili toplumsal kuralların sıkılaştırılması olarak görünmektedir.

Araştırma sonuçları ve makale değerlendirmeleri genel bir bütün olarak ele alınacak olursa, toplumdaki çöp sorunu algısı düşmüş ve doğru çöp atma davranışları artış göstermiş olsa da, pandemi süreci ile birlikte maske, tek kullanımlık atıklar ve ambalaj atıklarında büyük bir artış gerçekleşmiştir ve bu atıkların doğru yönetilmesi geleceğimiz için büyük önem arz etmektedir. Toplumda bu atıkların çevreye/doğaya ve insan sağlığına zararlarına dair farkındalığın olduğu göz önüne alınırsa, bu atık gruplarından mümkün

olanlarının azaltılması ve azaltılamayanların da doğru yönetilmesi (doğru yere atılması, geri dönüşüme gönderilmesi gibi) için çeşitli müdahaleler yapılması mümkün görünmektedir. Toplumda atık yönetimine dair bilinçlendirme çalışmaları yapılması, risk algısının doğru yönetilmesi, doğru sosyal normlara dikkat çekilmesi gibi çeşitli müdahaleler, bu atık sorunun büyümesinin önüne geçmek adına ivedilikle uygulanmalıdır.

Bayar Cad. Gülbahar Sok. No:
14, KVK Plaza Kat: 7 Kozyatağı,
34742, İstanbul

+90 216 665 40 15
info@copunesahipcik.org
copunesahipcik.org

copunesahipcik